

Korbue, krucifiks og bueretabel

Om de ældste vestjyske triumfkrucifikser, deres udformning og anbringelse

Af Ebbe Nyborg

Domkirkebyen Ribe med dens udstrakte vesteuropæiske handelsforbindelser var i ældre tid hovedby og stiftssæde for hele det vestjyske sletteland fra Tøndermarsken i syd til Limfjorden i nord. De nære vestvendte forbindelser – i særlig grad til Rhinlandet, Westfalen, Nederlandene og Frisland – har givet Jyllands vestegne nogle særegne kulturpræg. Disse indslag kan ikke mindst opleves i de romanske – næsten uforandrede – kirkebygninger. Ikke blot Ribe Domkirke, men en lang række kirkebygninger i egnene op til Ringkøbing Fjord er således helt eller delvist opført af tufsten fra Kølno-området – i rhinlandske arkitekturformer. Og i nogle af de rigeste landsbykirker findes prægtige sorte Namur-døbefonte fra Belgien og sandstensfonter fra Bentheim, der må være importeret over Deventer.

Men i de vestjyske kirker har man med veneration og konservatisme også bevaret andet og mere forgængeligt kirkeinventar fra stenkirkernes ældste tid. Det drejer sig overvejende om et forbavsende antal tidlige *triumfkrucifikser*, der – bortset fra de sønderjyske – har været næsten upåagtede af forskningen (1). En række af dem er endnu romanske i den forstand, at Kristus bærer (eller oprindeligt bar) en kongekrone og er fremstillet stående med adskilte fødder, tronende foran sit triumfkors. Men også på de fleste af disse ældre »firnaglekrucifikser« mærker man i figurernes holdning og i klædefolderne impulser, der må hidrøre fra den unge franske gotik. Et eksempel på en sådan overgangsform

er den adskilte og let tværsatte fodstilling i Sønder Borris (fig. 1,5) og mere markant i Gørding. Det er et træk, som genfindes på det sydslesvigske krucifiks fra Uelsesbøl i Ejdersted og på de to eneste træskårne krucifikser fra 1200'ernes begyndelse, der er bevaret i

Fig. 1. Sønder Borris kirkes korbuekrucifiks, o. 1225-50, kristushovedet. Den oprindelige kongekrone mangler nu, og bemalingen er fra 1500'erne. Foto: Ejnar V. Jensen.

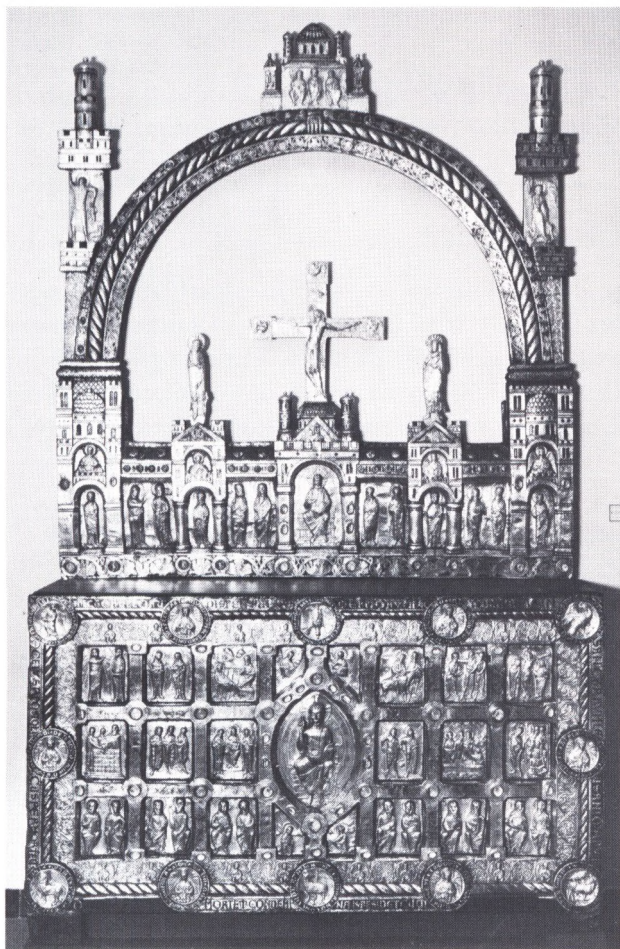

Fig. 2. Det gyldne alter fra o. 1200 i Sahl kirke, nordligst i det gamle Ribe stift. Det er udført af forgyldt kobber på en trækerne, og består af en alterbordsforside og ved bordfladens bagkant et bueretabel, formet som et billede på det ny Jerusalem, der kommer ned fra himlen fra Gud (følgende Johannes Åbenbaring kap. 21). Også de gyldne altre fra Lisbjerg og Odder har sådanne retablets, hvor en himmelbue omspænder (eller omspandt) en korsfæstelsesfremstilling. Og fra Vørde kirke nær Sahl findes rester af et bueretabel, der er udskåret i træ men i øvrigt ret nøje må have svaret til Sahl kirkes. Foto: Sofus Bengtson 1934.

selve Frankrig (i Le Mans og Nevers) (2). I almindelighed forekommer de vestjyske krucifikser ret selvstændige i fortolkningen af de franske stilformer og kendeligt retarderede. Formentlig afspejler de i vidt omfang, og vel gerne i forgrovet form, skulpturtraditioner i Ribes store nederlandske og frisiske kontaktområde, hvor de calvinistiske billedstorme har ødelagt praktisk taget al middelalderlig billedskulptur (3).

Her skal de dateringsmæssige og stilistiske problemer ved de vestjyske krucifikser imidlertid ikke nærmere diskuteres. Emnet er nogle opdagelser og iagttagelser omkring deres dimensioner, udformning og anbringelse, som er gjort i forbindelse med den igangværende udgivelse af Ribe amts landsbykirker (4). Med udgangspunkt i Ål kirkes sjældne romanske krucifiks, der synes at lade sig indpasse i korbuen på en interessant og hidtil upåagtet måde, er også en række andre krucifikser forsøgsvis blevet undersøgt og indmålt på de pågældende kirkers triumfbuer. Det ser i adskillige tilfælde ud til at være muligt med betydelig sikkerhed at bestemme såvel deres oprindelige som senere opsætning. Metoden synes på flere punkter at kunne supplere de resultater, som ved bygningsundersøgelser og kirkegulvsarkæologi har kunnet opnås med hensyn til vore sognekirkers ældre indretning. Og der tegner sig nogle interessante mønstre i de tidlige krucifiksers forhold til korbuen. Mønstre, der bidrager til forståelsen af forskellige krucifiksformer, og som får nogle brikker til at falde på plads i en af de væsentlige diskussioner, der knytter sig til de enestående gyldne altre fra Valdemarstiden: Spørgsmålene om de såkaldte bueretablers oprindelse og eventuelle jyske egenart (jfr. fig. 2).

De gamle triumfkrucifikser er i høj grad mærkede af tiden og af senere »moderniseringer« og nødtørftige istandsættelser. Afgørende for helhedsindtrykket er især tabet af den fornemme originale bemaling og for-

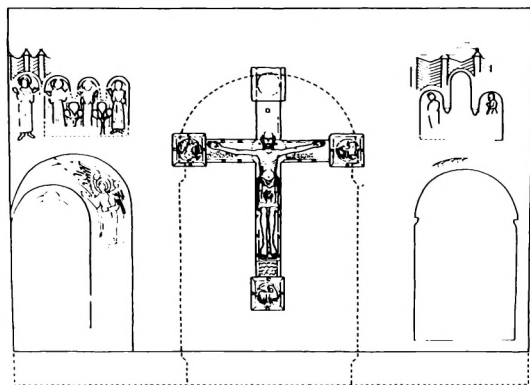

Fig. 3 a-b. Korbuekrucifiks, o. 1200-25, Ål kirke. a. Krucifikset fotograferet på korets nordvæg 1904, da korstræet endnu eksisterede. Bemaling fra 1877. Foto: Hude. b. Krucifikset indtegnet på kirkens (rekonstruerede) korbue. På triumfmuren er endvidere indmålt rester af en samtidig kalkmalet udsmykning, en dommedagsfremstilling og et Maria-billede i nordre sidealterniche. 1:100. Efter DK.Ribe s. 1308.

gyldning, hvoraf der nu kun kendes ubetydelige rester. På de ældre krucifikser er den kongelige krone næsten altid mere eller mindre råt blevet omdannet til en tornekrone, og ofte er lemmer og korstræ helt eller delvist fornyede. De krucifikser, der ikke står som skygger i helt afrenset egetræ, har nu ganske misvisende sene bemalinger, gerne i barok- eller rokokkostil. Ja, hvor lokale landsbyhåndværkere i 1800'rne har taget sig for at pudse et gammelt krucifiks op, kan man vel kun karakterisere bevaringstilstanden som kuriøs (jfr. fig. 10).

Men uden disse velmente istandsættelser havde de gamle kultbilleder selvsagt ikke været bevarede. Forudsætningen for, at de gennem århundreder er blevet bibeholdt i kirkerummene har jo netop været, at de stadig havde en vis rolle at spille i gudstjenestelivet og som kirkeprydelser. Først ophøret af det offentlige skriftsmål under korbuens kirkekrucifiks i 1800'rne og tidens almindelige trang til udrydning og åbning af korpartiet betød en nedtagning af krucifikserne fra korbuen – så at sige overalt (5). Hvor man ikke kasserede dem, blev de opsat på væggen eller henlagt i mørket på kirkeloftet. I det egentlige Vestjylland skyldes vore oplysninger om krucifiksernes plads og fremtræden før disse nedtagninger overvejende arkitekturhistorikeren Jacob Helms, der i sin tid som præst i Janderup foretog en berejsning af alle Ribe amts kirker 1873-74 (6).

Normalt oplyses dog kun, at krucifikserne og even-

tuelle sidefigurer da »hang over korbuen« eller indtil få år tidligere havde gjort det. Formuleringen antyder en ret højsiddende placering og falder ganske i tråd med den gængse opfattelse, at middelalderlige korbuekrucifikser gerne var opsat over buens kragbåndshøjde, båret af en korbuebjælke (trabes), som hvilede på buevederlaget. Denne og lignende høje placeringer må da også have været helt dominerende siden senmiddelalderen. Men, som vi i det følgende skal se, må en række ældre krucifikser oprindeligt være udført til en anden og lavere plads, midt i buen.

Ål kirke ved bunden af Ho bugt er en af de kirkebygninger, hvor tufstensarkitekturen gør sig rigest gældende, og er endvidere bekendt for sin omfattende romanske kalkmaleriudsmykning. Indtil begyndelsen af vort århundrede hang i kirken et stort og egenartet krucifiks af den gamle romanske herskertype (fig. 3a). Det er formentlig anskaffet o. 1200-25 i forbindelse med kalkmalerierne. Da man o. 1915 ønskede krucifikset bort fra kirkerummet, kom kun selve figuren på kirkeloftet (nu i Nationalmuseet), mens det store prægtige korstræ ulykkeligvis blev kasseret (7). Hermed forsvandt landets mest monumentale romanske korstræ, hvis store udskårne evangelistvæsner havde klare mindelser om dem på Sahl-retablets krucifiks (jfr. fig. 2). Korsstammen prydedes af et skæl-mønster, der genfindes på det store samtidige krucifiks i Osnabrücks domkirke, ligesom det optræder på de gyldne altre i Kværn og Stadil. Mønstret må oprindeligt have glitret i forgyltning, kantet af malede ædelstensimitationer, kendelige som ovale »ædelstensgruber« (8). Havde der ikke eksisteret en opmåling af krucifikset fra 1896 (af E. Rondahl), ville det næppe have været muligt nærmere at bestemme og dokumentere dets gamle plads i forhold til den blændingsprydede og kalkmalede triumfmur. Korbuen fremtræder nemlig i dag betydeligt udvidet

og er på sammentegningen (fig. 3b) søgt rekonstrueret med udgangspunkt bl.a. i de flankerende sidealternichers proportioner (9). Trods denne usikkerhed skulle princippet i rekonstruktionen vanskeligt kunne anfægtes. For krucifiksets betydelige størrelse (ca. 3,20 m) forbyder, at det kan have stået på en korbuebjælke, idet det i så fald ville have raget langt op gennem loftet. Ja, det kan end ikke have siddet så højt, at det har dækket noget af væggen over korbuetoppen. Så ville det nemlig have forstyrret den samtidige kalkmalede dommedagsfremstilling, hvis hovedmotiv – den dømmende Kristus – nødvendigvis må have været malet midt over triumfbuen.

Tilbage bliver altså kun en plads i selve buen, som yderligere finder underbyggelse i tilstedeværelsen af to naglehuller midt på korstræet ved den korsfæstedes ører. Disse nagler må nemlig antages at have tjent korsets fæstelse til en korbuebjælke, der har ligget bag den vandrette korsarm, hvilende på buevederlagene – som vist på rekonstruktionen (fig. 3b) (10). Denne opstilling forekommer også æstetisk indlysende i samspillet med buen og den kalkmalede henvisning til Kristi genkomst som verdens dommer. For her fungerer korindgangen virkelig i overensstemmelse med sit navn som en romersk »triumfbue«, hvori den evige konge står, tronende foran sit gyldne ædelstenskors. Mon ikke vi her har en opstillingsmåde, der har været udbredt i romansk tid og som også peger bagud i tiden – fordi den er så klart forbundet med den gamle opfattelse af krucifikset som et herskertegn. En tap forneden på korstræet kan have tjent dets fæstelse til en piedestal, en lav korsranke eller et alterretabel – spørgsmål, vi vender tilbage til. Selv om korstræet var intakt (ikke afkört), har man antagelig i senmiddelalderen hævet krucifikset – formentlig ved at lade den lange øvre korsende rage op på kirkeloftet (11).

Fig. 4. Sønders Nisum kirkes korbuekrucifiks (o. 1225) fotograferet på kirke-loftet 1904 sammen med en sengotisk Mariafigur. Nu i Ringkøbing Museum. Foto: Chr. Axel Jensen.

Afkortninger af romanske og unggotiske triumfkors viser nemlig i en række andre tilfælde klart, at man allerede i senmiddelalderen har fundet anbringelser nede i korbuen gammeldags og upraktiske og har foretaget nye, højere opsætninger (12). Afkortninger kan imidlertid nok indicere en oprindelig lavere opstilling, men de er samtidig medvirkende til at vanskeliggøre

den nærmere vurdering af krucifiksernes oprindelige fremtræden og plads. Hertil kommer, at vi ofte slet ikke har det gamle korstræ bevaret, fordi man ved nedtagelsen i forrige århundrede kun har bevaret figuren og kasseret eller fornyet korstræet.

Derfor må vi erkende, at det for en lang række tidlige krucifiksers vedkommende ikke er muligt med sikkerhed at fastslå den oprindelige anbringelse. Figurenes størrelse er et vigtigt moment, især fordi vi synes at kunne regne med den tommelfingerregel, at korset har været ca. dobbelt så højt (13). Men Kristusfigurens højde alene er kun for de allerstørstes vedkommende et nogenlunde sikkert fingerpeg om en lav placering som i Ål. Figurhøjden varierer imidlertid ganske betragteligt – mellem 96 og 206 cm – og for de små og middelstore krucifiksers vedkommende synes en række forskellige placeringsmuligheder at foreligge (14).

Man kan således kun vove at gætte på, at stiftets vel nok ældste rest af et korbuekrucifiks, den endnu rent romanske, armløse kristusfigur, fra *Nørre Omme* kirke (145 cm høj), engang har stået indrammet af triumfbuen nogenlunde som i Ål (15). Mere direkte holdepunkter for antagelsen af en sådan anbringelse giver det kun lidt yngre, store krucifiks fra *Sønders Nisum* (fig. 4), hvis korstræ må have målt opimod fire meter. Andre nogenlunde samtidige og lidt yngre korsfæstelsesfremstillinger kan tilføre billedet flere momenter.

I en af vore stateligste granitkvaderkirker, *Sønders Borris* ved Skjernåen, hænger på væggen et legemstort krucifiks (figuren 160 cm) i ejendommelige overgangsformer (fig. 5a). Dets lange lændeklæde, med en vældig lænde-vulst og bugtende klædesømme i flere lag, synes at lade sig jævnføre med et krucifiks, der stammer fra Eeckhout-klostret i Brügge (16). Det let hældende hoved (fig. 1), der på romansk vis har haft kongekrone (kroneringen mangler) og åbne øjne, bærer fuldskæg

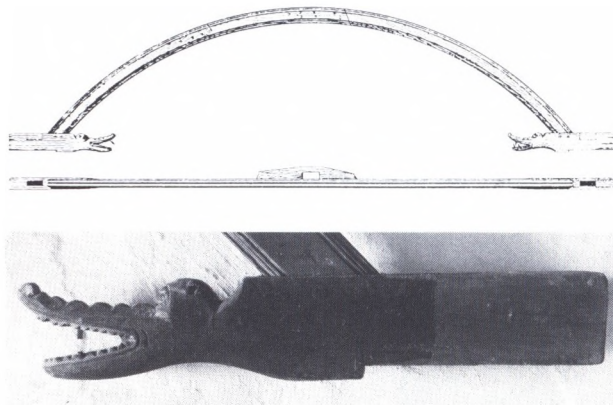
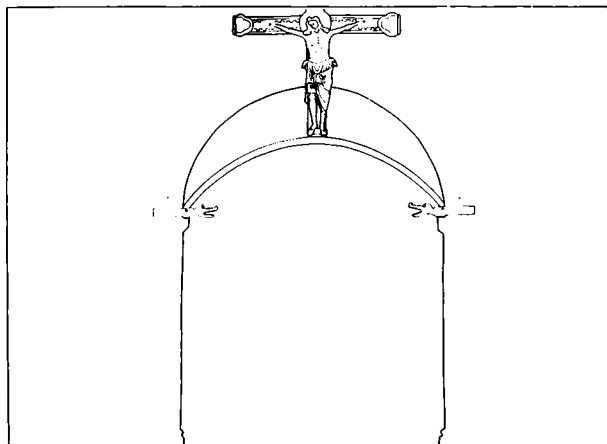
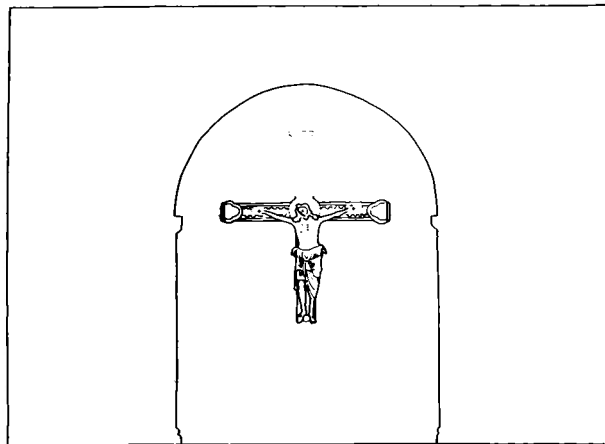

Fig. 5. a-e. Sønder Borris kirke, korbuekrucifiks o. 1225-50. a. Krucifikset 1948, afkortet og med en bemaling fra 1853, hvorunder der 1953 er afdækket en renæssancestaffering (jfr. fig. 1). Foto: Ejnar V. Jensen. b-c- (foroven th.) Korbuebjælke o. 1500 (efter Storck pl. 7) og detalje, dragehoved. d-e) (foruden). Rekonstruktion af krucifiksets placering på korbuebjælken o. 1500 (tv. pilene viser de forsvundne sidefigurers plads) og af den formodede oprindelige placering. 1:100.

med et tæt mønster af stiliserede krøller, og håret bølg-
ger ned og lægger sig i bugter på skuldrene. Nye goti-
ske træk er de nu tomme endefelters trepasform og

korsets udskårne bladdekoration, der karakteriserer
det som et Livstræ. Det er dog kun korsets tværm,
som er fuldt bevaret, den lodrette er suppleret ved en

istandsættelse 1953, efter at have været råt afsavet – som det fremgår af fotografiet fra 1948 (fig. 5a).

Frem i den senere del af 1800'erne sad det således afkortede krucifiks over korbuen på en spinkel, fladbu- et korbuebjælke, der endnu er bevaret i kirken (fig. 5b). Buen, som øverst har et taphul til krucifiksets fæstelse, udgår fra to trækonsoller med grumme dragehoveder (fig. 5c), der har hvilet på korbuevederlaget. Tegner man bjælke og krucifiks ind på kirkens monumentale triumfvæg får man den på rekonstruktionen (fig. 5d) viste situation (17). Pilene viser taphul- ler foroven i dragekonsollerne (jævnfør fig. 5b), der må have tjent fæstelsen af to nu forsvundne sidefigurer til krucifikset. Arrangementet skal givetvis dateres til sen- middelalderen, snarest til tiden o. 1500 (18). Påfalden- de er det, så højt man ved denne tid har ønsket kruci- fikset af vejen – formeligt presset op under loftet. Har man skullet have plads til en af tidens store fløjalter- tavler på et Helligkorsalter nedenunder?

De afsavede lodrette korsarme skal have været helt usædvanlig korte for at have tilladt en original place- ring på en korbuebjælke (19). Derfor forekommer en opsætning som rekonstrueret (fig. 5e) sandsynligere og yderst harmonisk i forhold til den brede korbue, der synes at have haft en senromansk kalkmalet indram- ning (jfr. fig. 8) (20). Hvis de ved nyopsætningen o. 1500 eksisterende sidefigurer var oprindelige, må de i 1200'erne have indgået i en lidt bredere krucifiksunder- bygning, en korsranke eller et alter-retabel. Men side- figurene kan også tænkes at have været senmiddelal- derlige tilføjelser, for 11-1200'ernes triumfkrucifikser har langt fra altid haft sådanne udskårne sørgefigurer. Det kan bl.a. aflæses af kalkmalede korbuedekorationer (fig. 6).

I den nærliggende, langt mere beskedne, *Sønder Vium* kirke er krucifikset (fig. 7a) med kristusfigurens dødt

Fig. 6. Maria og Johannes i sørgepositurer, malet o. 1200 i Spentrup kirkes korbue (ved Randers) som sidefigurer til et nu forsvundet krucifiks. Til det kan der altså ikke have hørt udskårne sidefigurer. Og den samtidige malede domme- dagsfremstilling på kirkens triumfmur godtgør, at krucifikset må have været anbragt i selve buen. Heraf følger dog ikke nødvendigvis, at det har haft en størrelse og placering som i Ål (fig. 3). Et ganske lille korbuekrucifiks, som det kobberklædte fra Odder kirke (korset 146 cm), ville således netop kunne stå øverst i kirkens korbue, hvilende på en bjælke (afstanden vederlag-buetop er i Odder 155 cm, jfr. note 14). Foto: Egmont Lind 1938.

hældende hoved og sammensunkne krop klart præget af den begyndende højgotik. Krucifikset (figuren 163 cm), der nu hænger på skibets nordvæg, forekommer uforholdsmæssigt stort i kirkerummet – ikke mindst i forhold til den lille snævre korbue. Afkortningen af den øvre korsarm må skyldes en hævnning af krucifikset,

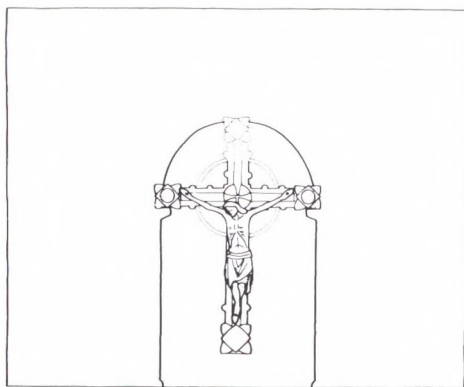
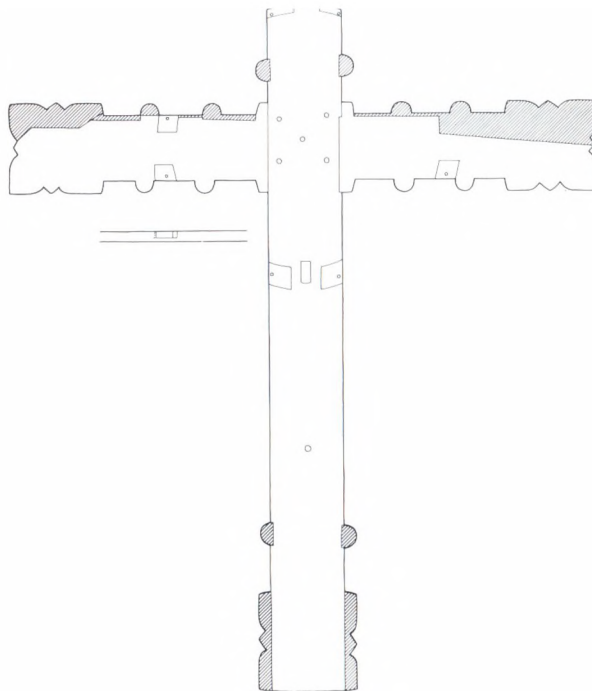
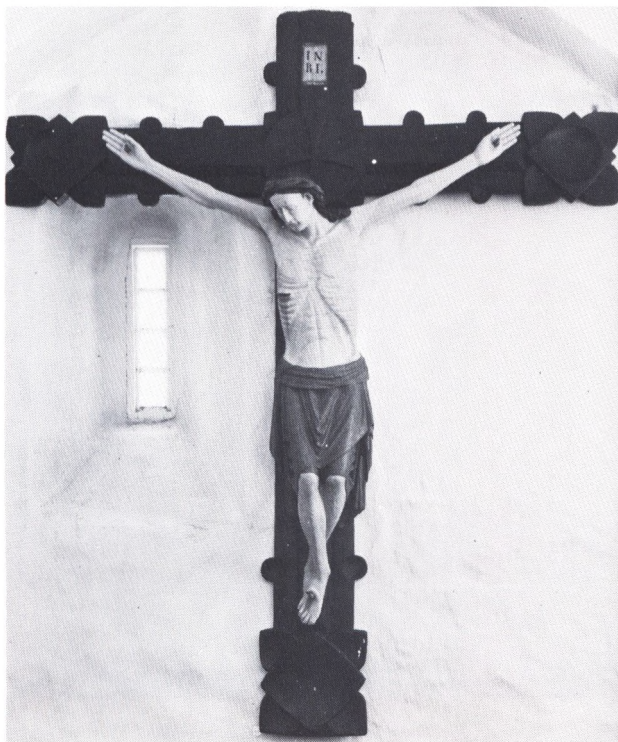

Fig. 7 a-c. Sønder Vium kirke, korbuekrucifiks, o. 1275-1300. a. Krucifikset efter istandsættelse 1955. Ejnar V. Jensen fot. b. Korstræets bagside med udstemninger, der viser, at der oprindeligt har været tale om et ringkrucifiks. Sekundært afsavede og ved istandsættelsen kompletterede partier er vist skraveret. Efter opmåling 1955 ved Ejnar V. Jensen. 1:30. c. Rekonstruktion af oprindelig placering i korbuen. 1:100.

hvis særegne oprindelige udformning – afgørende for bestemmelsen af den oprindelige plads – kunne fastslås ved en istandsættelse foretaget 1956 af Ejnar V. Jensen. Han konstaterede på korstræets bagside (fig. 7b) fire bladudstemninger fra forsvundne buestykker, der må have dannet en stor cirkelbue omkring korsskæringen (21). Krucifikset i Sønder Vium har med andre

ord tilhørt den især fra gotlandske kirker kendte type af *ringkrucifikser* (eller skivekrucifikser), hvis eneste bevarerede vesteuropæiske sidestykke er det fornemme skrivekrucifiks fra begyndelsen af 1200'rne i Hohenkirche i Soest (fig. 13) (22).

Denne krucifikstypes oprindelige forhold til de respektive kirkers korbuer kan ganske vist langt fra altid sikkert bestemmes. Således er Soest-krucifiksets tidligste anbringelse omdiskuteret, bl.a. fordi det må være udført til en ældre bygning end den nu stående fra o. 1230. Samme problem rejser sig for en række af de gotlandske ringkrucifikser, der må antages at være lavet til romanske bygninger, men nu er opsat i brede spidsbuede koråbninger fra 12-1300'rne (23). Men enkelte steder kan et ringkrucifiks' anbringelse i en romansk korbue endnu opleves, vel bedst i Fide kirke, hvor krucifikset er blevet genopsat ved en restaurering 1950-51 (fig. 8). Ganske som i Ål er den Korsfæstede opsat midt i korbuen, hvor hans hoved danner centrum for såvel korset som ringen og korbuen, hvis kontur ydermere er fremhævet ved en samtidig udsmykning af kalkmalede paradisliljer, der gentager korsringens skårne. Dette raffinerede samspil mellem ringkors og korbue synes ikke blot at vise os den oprindelige opsætning i Fide, etableret ved midten af 1200'rne (24). Det må illustrere selve den virkning, man fra første færd har ønsket med ringkrucifikserne og som må have været bestemmende for typens udvikling. Der kan næppe være tvivl om, at Sønder Vium-krucifikset er udført til en ganske tilsvarende opsætning i den vel opimod 100 år ældre, snævre korbue (fig. 7c). Ringen må være fjernet i forbindelse med korstræets afsavning og beskæring, der som det fremgår af bagsiden (fig. 7b) er udført til en anbringelse helt op imod den senmiddelalderlige hvælvings skjoldbue. Selv således afpasset har det store krucifiks ikke kunnet stå oven på korbue-

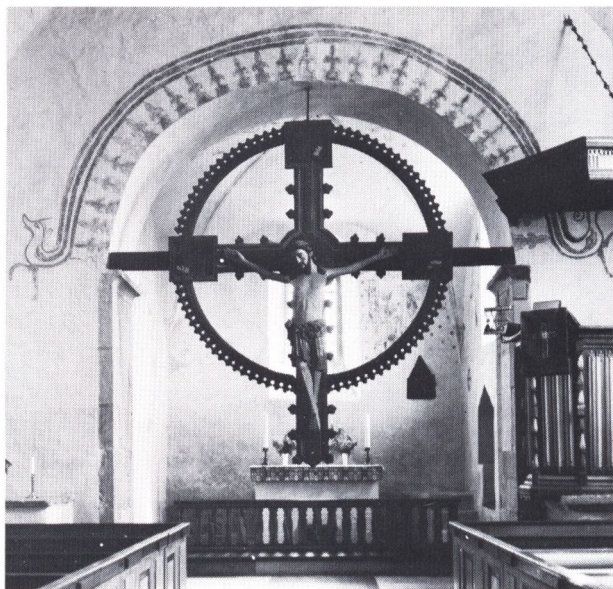

Fig. 8. Ringkrucifiks fra midten af 1200'rne i Fide kirke på Gotland. Den samtidige kalkmalede korbueindramning løber ud i drager, der bringer de træskårne konsoller i Sønder Borris i erindring (fig. 5 b-c). Foto: SvK.

bjælken, men må have haft det nedre korsendefelt hængende ned foran den (25).

I Sønder Vium findes ingen vidnesbyrd om udskårne sidefigurer. Den oprindelige opstilling i den snævre korbue kan da også meget dårligt have levet plads til sådanne. Som adskillige gotlandske ringkrucifikser må Sønder Viums antagelig have hvilet på en lav piedestal, der gav plads til passage ved siderne (26).

Adskillige andre vestjyske krucifikser fra 1200'rne har imidlertid oprindelige sidefigurer ellers vides at have haft det. Det gælder Gørding og Højer kirkers krucifikser tillige med en række i det gamle Varde-Syssel, som måske er udført i samme værksted som Sønder Vium-krucifikset (Henne, Janderup, Billum,

Guldager). Hvorledes har sådanne *krucifiksgrupper* (kalvariegrupper) været opsat i forhold til korbuen?

En del må utvivlsomt have haft en »traditionel« anbringelse stående på en korbuebjælke i vederlags-højde (27). Det lader sig ret sikkert eftervise for det yngste (og mindste) af ovennævnte værkstedsarbejder, krucifiksgruppen i *Guldager* kirke, hvis sidefigurer ud-mærker sig ved deres rygbrædt (dorsale), udformet som et stykke højgotisk arkitektur med spidsgavl og krabber (28). Gruppen stod endnu ved Jacob Helms' besøg 1873 »over korbuen«, utvivlsomt på en korbuebjælke. Korstræets højde efter afsavning af det (senere fornyede) øvre korsendefelt svarer nemlig nydeligt til afstanden fra korbuevederlaget til den sengotiske hvæl-vings skjoldbue. Ved hvælvslagningen o. 1500 har man altså afskåret krucifikset lidt foroven. Men ellers må man have bibeholdt en opstilling, som vi har gode grunde til at opfatte som den oprindelige fra tiden o. 1300 (fig. 9) (29). I *Janderup* og *Billum* kirker, hvis

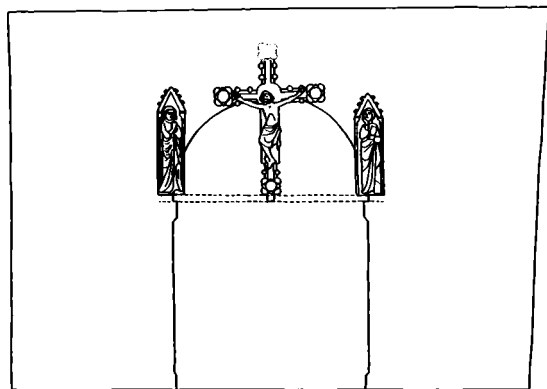

Fig. 9. Guldager kirkes korbuekrucifiksgruppe, o. 1300, rekonstruktion af den gamle opstilling. Afsavningen af det øvre korsendefelt (stiplet) skyldes indbygningen af hvælv (o. 1500), hvis skjoldbue også må have taget topspiret af sidefigurerne dorsaler. 1:100.

krucifiksfigurer står Sønder Viums meget nær, hindrer den utilstrækkelige viden om korstræenes størrelse og udformning en nærmere bestemmelse af kalvariegrup-pernes gamle opstillinger (30). Vel er kristusfigurerne fuldt så store som Sønder Viums, men kirkerummene i disse statelige tufstensbygninger er også væsentlig bre-dere og højere. Der må således fra første færd have været plads til krucifiksgruppens opstilling på en korbuebjælke, og en sådan må forekomme sandsyn-ligst.

Anderledes når det gælder værkstedets øjensynligt ældste kendte arbejde, kæmpekrucifikset med de ufor-holdsmæssigt små sidefigurer i den gamle bispekirke *Henne* (fig. 10) (31). Gruppen fremtræder nu frygteligt mishandlet, således er korstræet og de banalt udstrakte arme rå fornyelser fra 1800'rne. Kristusfiguren, der fra overkroppen flader ejendommeligt reliefagtigt ud en-dende i helt udstrakte ben og vriste, er Vestjyllands største. Selv uden sin oprindelige kongekrone er figu-ren mere end to meter høj (206 cm). En betydelig udvidelse af koråbningen i *Henne* har berøvet os kend-skab til den triumfbue, krucifiksgruppen oprindeligt har været udført til. Den korsfæstedes mægtighed, der antyder et oprindeligt korstræ af henved fire meters højde, muliggør imidlertid ingen anden opstilling i kir-kerummet end lavt i selve korbuen svarende til rekon-struktionerne i Ål, Sønder Borris og Sønder Vium (fig. 3b, 5e, 7c). Til en sådan anbringelse har der altså i *Henne* hørt sidefigurer, hvis relative beskedenhed vel netop finder sin naturlige forklaring i de begrænsede pladsforhold nede i korindgangen. Sidefigurerne må antages at have stået ved korsets fod på en korskranke eller et lavt alterretabel (32).

Iagttagelserne finder understøttelse og kan uddybes ved inddragelse af endnu en speciel type korbuekruci-fikser, de såkaldte *arkadekrucifikser*, der nyligt er blevet

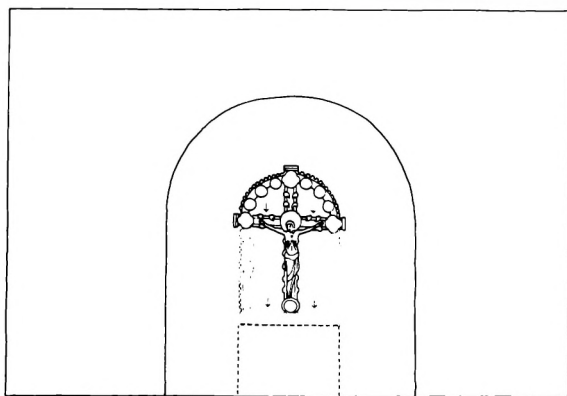
fremlagt samlet og diskuteret af Jörn Barfod (1985). De minder meget om de ovennævnte krucifikser med ring, men indrammes i stedet af en stor udskåret arkade. Bortset fra det næsten fuldt bevarede, forholdsvis lille, arkadekrucifiks i Øster Tørslev kirke ved Randers (figuren 90 cm høj) er typen kun kendt gennem uintakte og »rekonstruerbare« eksempler i det rige sønderjyske materiale (33). To krucifikser allersydligst i det gamle Ribe stift synes umiddelbart at levere de bedste brikker til belysning af arkadekrucifiksers gamle forhold til korbuerne.

I *Døstrup* kirke hænger et indtagende lille krucifiks fra midten af 1200'rne (fig. 11a), hvis korsarme foroven forbindes af to buestykker med medaljoner. Udstemninger på korsets bagside viser, at indramningen har fortsat under korsarmene – dog ikke i bueform, eftersom der i den lodrette korsstamme mangler udstemninger for en tilslutning af buestykker (jfr. Sønder Vium fig. 7b). Der har altså ikke været tale om et ringkrucifiks, men derimod om et arkadekrucifiks (34), hvis lodrette sidestykker vel har haft medaljoner i lighed med buestykkernes. Krucifiksets beskedne størrelse (Kristus 98 cm høj, korset 191 × 144 cm) forbyder på ingen måde, at opbygningen kan have stået foroven i korbuen med korstræ og sidestykker nedtappet i en korbuebjælke. Men form og dimensioner jævnført med kirkens triumfbue næsten bér om en lav anbringelse på en skranke eller snarest på et alterbord som bueretabel (fig. 11b, jfr. fig. 2). Herved etableres det samme fine, koncentriske samspil med triumfbuen, som vi har iagttaget for ringkorsenes vedkommende; og korsets tværarme synes netop at have kunnet støttes mod en bagvedliggende korbuebjælke på triumfbuens (nu forhuggede) vederlag. Udstemninger ved korsarmenes overkant viser, at der i buefelterne må have været små reliefskårne figurer, snarest personifikationer af Kirken

Fig. 10. *Henne kirke, korbuekrucifiksgruppe, o. 1250. Kristusfiguren har korsarme og bemaling fra en »istandsættelse« (og nedtagning fra korbuen?) i 1800'rne, sidefigurerne en rokobbemaling fra 1776. Foto: Chr. Axel Jensen 1897.*

og Jødedommen (Ecclesia og Synagoga) eller engle som på de gotlandske ringkors i Eskelhem, Frøjel, Øja og Rute (jfr. også fig. 13). Tilsvarende må der efter al sandsynlighed have stået sidefigurer af Maria og Johannes inden for de lodrette sidestykker, nedtappet i et

ligeledes formodet retabelbræt (35). Arrangementet har været fuldendt med en original bemaling, hvoraf der er konstateret rester på tyk kridtgrund. Kristus har haft let rødlig karnation med brunt hår og skæg, lændeklædet cinnoberrødt for. På kors og buestykker er fundet grønt (Livstræets blade) og rester af cinnoberrød kantning. I korsendefelterne må der have været malet evangelistsymboler og i medaljonerne profeter eller – hvis deres tal har været tolv – snarest apostle.

I det nærliggende *Højer* er det nogenlunde samtidige arkadekrucifiks (fig. 12) henved dobbelt så stort, kristusfiguren næsten på størrelse med *Henne kirkes* (200 cm høj). Arrangementet supplerer billedet ved at have bevaret dele, som netop savnes i *Døstrup*, nemlig sidefigurer og arkadernes lodrette sidestykker med (reliefskårne) apostel-medaljoner. Til gengæld mangler de øvre buestykker, der endnu 1888 lå på kirkeloftet med resten af krucifiksgruppen. Det vandrette fodstykke, der bærer sidefigurerne, må stamme fra en istandsættelse (og forandring?) formentlig 1583. Og det meste af den øvre korsarm er fornyet ved en omfattende restaurering 1904, da alt dækkedes med et tykt nyt farvelag. Der knytter sig derfor nogen usikkerhed til den gamle udformning (36), ligesom der gør det til punkter i bygningskronologien og dermed til spørgsmålet om det oprindelige forhold mellem arkadekrucifikset og triumfbuen. Arrangementets sekundære nedre afslutning er tydeligvis udført med henblik på en ophængning af gruppen, måske nogenlunde som nu, hvor den er fastgjort oppe i hvælvingen (ophænget etableret 1955). En så højtstående placering kan vel

Fig. 11 a-b. a. *Døstrup kirke*, korbuekrucifiks o. 1250. Lennart Larsen fot. 1958. b. Rekonstruktion af krucifiksets oprindelige arkadeform og opstilling i korbuen. Pilene viser placeringen af forsvundne småfigurer (engle?) under bueslaget og af de formodede sidefigurer. 1:100.

Fig. 12. Interiør af Højer kirke med korbuecrucifiksgruppe af arkadetype fra o. 1230-40. Foto: Erik Moltke 1956.

have eksisteret også før 1583, men har på grund af dimensionerne ikke været mulig før indbygningen af de høje, kuplede hvælvinger, der med al sandsynlighed først er kommet til nogle årtier efter krucifiksgruppen (37). I det ældre fladloftede kirkerum (og vel en rum tid efter overhvælvingen) må arkadekrucifikset have været anbragt lavere. Det må som i Døstrup have stået i korindgangen på en sådan måde, at arkaden var harmonisk indskrevet i den romanske kirkebygningens store runde korbue – formentlig som en vældig alterprydelse af bueretabeltype.

Disse resultater vidner om en raffineret og uhyre bevidst udformning og indpasning af de gamle krucifikser i forhold til triumfmurens arkitekturformer og eventuelle kalkmalede udsmykning. Krucifiksernes og kalvariegruppernes størrelse har varieret betydeligt, og arrangementernes udformninger har været mangeartede, i nogle tilfælde måske endnu rigere og mere overdådige end Højer kirkes (38). Påvisningen og konkretiseringen af 11-1200'ernes lave anbringelse af mange krucifikser, som har stået indrammet af triumfbuen, er vigtig (39). Heri ligger utvivlsomt nøglen til en forståelse af de indbyrdes nært beslægtede ring- og arkadekrucifikser. De må være udviklet af de stående som fremhævelser af buemotivet med alle dets betydninger af triumftegn, paradisport, himmelbue og kosmossymbol (40). Formmæssigt er ring- og arkadekrucifikserne elementært æstetiske i deres indramnings- og accentuerings effekt, som kan sammenlignes med randstribernes brug i tidens kalkmalerier (jfr. fig. 6). Og en rund korbueform har langt fra været nogen betingelse for opnåelse af sådanne effekter. Således fremtræder mange gotlandske ringkrucifikser perfekt indskrevne i en samtidig bred og spids korbue af tidliggotisk type. Herhjemme synes der i Tinglev at kunne påvises et arkadekrucifiks med trekløverbue, en moderne 1200'tals-

form, som givetvis har været lige så smukt og bevidst indpasset i kirkens triumfbue (41).

Hvilken krucifiks-størrelse, -form og -anbringelse, man valgte i den enkelte kirke, må have været afhængig af lokale traditioner og ønsker, af arkitektoniske og pladmæssige forhold og af liturgiske krav. To hovedfaktorer, der i nogen grad har været forbundne, og som må have haft væsentlig betydning for udviklingen i 11-1200'ernes krucifiksopstillinger, har været spørgsmålet om sidefigurer og hensynet til et eventuelt *Helligkorsalter* i forbindelse med krucifikset (42). Udskårne sidefigurer synes at have været en nydannelse, der fra 1100'erne kun langsomt trængte frem i sognekirkerne (43), og det samme gjaldt muligvis Helligkorsaltre foran korbuerne (44). Det er ikke her stedet til en nærmere diskussion af de forskellige krucifiksopstillinger mulige forhold til alterborde foran korbuen. Men det ligger lige for, at de to nævnte krucifiksformer, ringkrucifikset og arkadekrucifikset, er som skabte til hver sin løsning på opstillingsmulighederne nede i korbuen. Ringkrucifikset er meget vanskeligt foreneligt med sidefigurer og synes oplagt for anbringelse på en piedestal uden direkte sammenhæng med noget alterbord (45). Arkadekrucifikset derimod ligner den ideelle løsning, hvor man har ønsket en krucifiksopstilling med sidefigurer i direkte tilslutning til et alterbord. Ellers er der som fremført egentlig ingen væsensforskel på de to typer, der endog på sin vis synes forenede i det nævnte store skivekrucifiks i *Hohenkirche i Soest* (fig. 13), som nu mangler både selve kristusfiguren og to sidefigurer. Med den seneste restaurerings påvisning (1967-72) af de malede sidefløjes oprindelighed må opbygningens ydre kontur nemlig i det væsentlige siges at være en arkade. Når sidetavlerne springer lidt frem, skyldes denne uregelmæssighed, at de har skullet danne baggrund for de udskårne sidefigurer, som har måttet an-

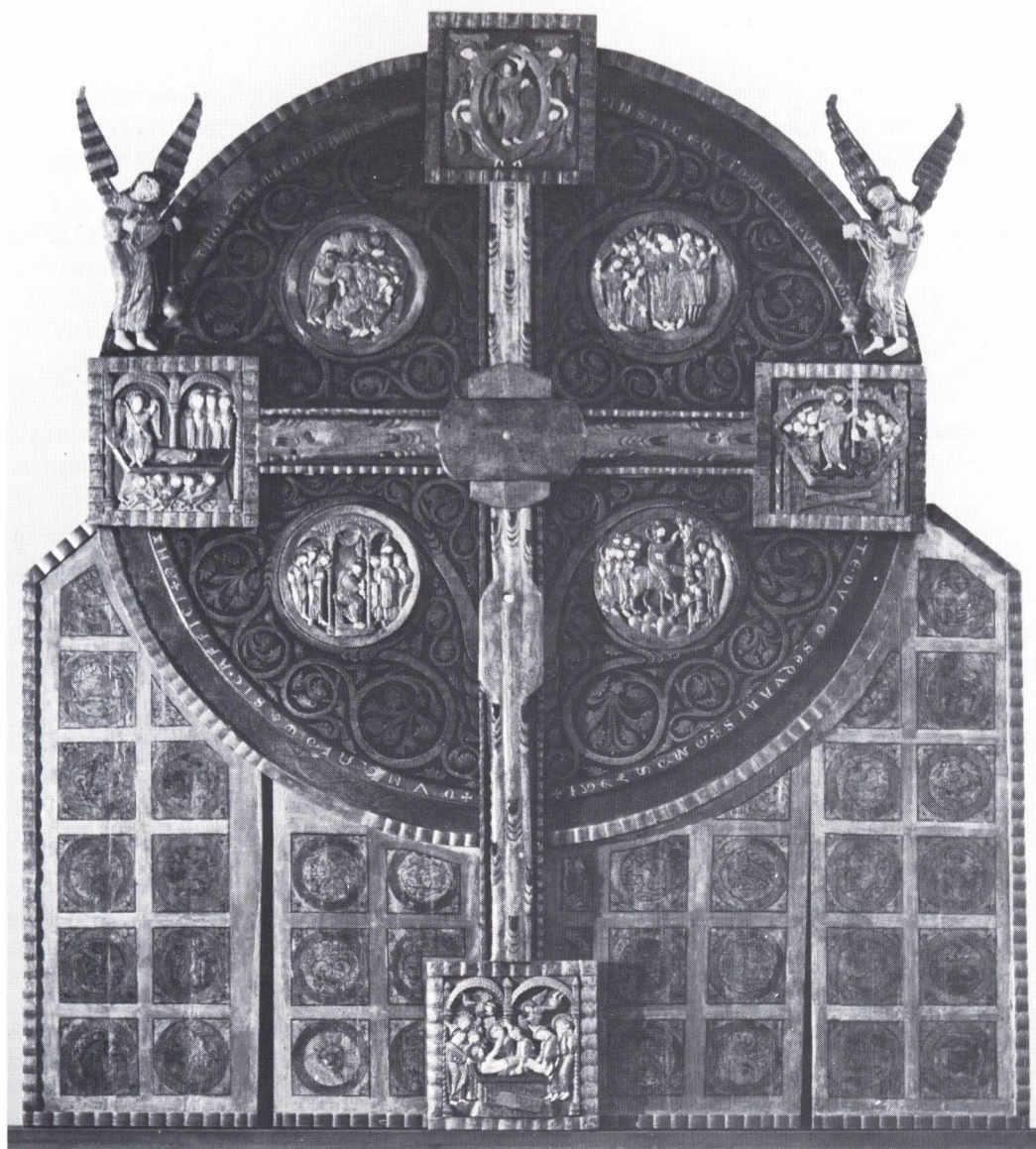

Fig. 13. Skivekrucifiks i Hohenkirche i Soest (Westfalen) med engle og udskårne scener af passionshistorien, begyndelsen af 1200'rne. Selve kristusfiguren og sidefigurerne mangler nu. Foto: Landesamt für Denkmalpflege Münster 1972.

bringes så langt ude, at de gik nogenlunde fri af kors-skiven. Tavlekrucifikset i Soest slutter sig altså nok så meget til arkade-typen. Og på baggrund af vore iagttagelser i Vestjylland synes der ikke længere anledning til at opretholde de tyske forskeres betænkeligheder ved at opfatte arrangementet som et stort alterretabel til anbringelse i en korbue. Deres indvending, at alterretabler af en sådan størrelse (389 × 345 cm) ellers ikke kendes fra 1200'erne (46), kan tilbagevises med henvisning til det beslægtede arrangement i Højer kirke (fig. 12), der næppe har været meget mindre (o. 4 × 3 m). Og vi har i Danmark – foruden de mange anførte indicier – yderligere et tungtvejende argument for at opfatte sådanne krucifiksopstillinger som Helligkorsalterretabler.

Argumentet ligger selvsagt i den slående parallellitet mellem arkadekrucifikserne og de jyske *bueretabler* (fig. 2), der kendes fra de gyldne altre i Lisbjerg, Odder og Sahl, og som i en træskåren udgave synes at lade sig rekonstruere i Vorde kirke ved Viborg. Lige så indlysende og veldokumenteret det er, at i hvert fald de tre gyldne alters bueretabler har udgjort højalterprydelser i koret (47), lige så oplagt må det være, at de nævnte arkadekrucifikser har hørt til korbuealtre og derfor med samme ret kan benævnes bueretabler (48). Lighederne mellem arrangementerne på højalterbordet og foran korindgangen er ikke blot formmæssige men også ikonografiske – som de er det generelt mellem de eucharistiske motiver på de gyldne altre og på kirkernes triumfvægge (49). Bueretabernes udvikling på højaltrene og i korbuerne må forstås i sammenhæng – og vel ud fra en gensidig påvirkning (50). Formerne må være udviklet både med henblik på buemotivets frelsesmæssige og kosmologiske betydningsindhold og i en stadig bestræbelse for at understøtte liturgien gennem en konkret indkomponering af kirkeinventaret i arkitek-

turformerne. Og her kommer ikke blot korindgangens triumfbuemotiv på tale, men også østvinduets form, hvorigennem det guddommelige lys faldt ind i kirkebygningen (51).

Ligesom Ringkrucifikserne har været opfattet som en særlig gotlandsk type, udviklet efter forbillede af Soest-krucifikset (52), har også bueretablerne – som vi nu kender en halv snes af – været betragtet som et ret egenartet dansk (eller jysk) fænomen (53). De bevarede stykker antyder ganske vist lokale traditioner og præferencer. Men de her fremdragne omstændigheder omkring typernes baggrund og tilkomst fortæller, at ringkrucifikser og bueretabler har været udtryk for nogle langt bredere udviklinger i de vesteuropæiske korbue- og alterarrangementer. De må have været almindelige i Vesteuropas kirker – og nogle må have været langt større og flottere end det bevarede pragtstykke i Soest (54). I Europas rige kernelande er disse mageløse udtryk for samordning af arkitekturen, inventaret og liturgien i 11-1200'ernes kirkerum så godt som forsvundne. Men de kan endnu opleves – og genskabes på papiret – i de små skandinaviske landsbykirker med deres forunderligt bevarede vidnesbyrd om højmiddelalderens kirkeindregninger.

Noter

1. Se dog Norn 1976 og jfr. noterne 2, 4 og 6. De sønderjyske krucifikser er publiceret af Erik Moltke i DK.Sjyll. (oversigt s. 2796 f.) og er senest udførligt behandlet af Jörn Barfod 1985 og 1986.
2. Barfod 1986 s. 62, 151. I sammenhæng med de franske krucifikser henviser Schneider Berrenberg også til det vestjyske i Gørding (s. 55, Kat. nr. 5 med fig. 51).
3. Se Groneman og Haussherr, og jfr. note 16. For det sønderjyske materiales vedkommende har Jörn Barfod (1986) påvist stilfor-

- bindelser især til Nordfrankrig, Rhin- og Maasområdet, i mindre grad til Westfalen og Saksen.
4. DK.Ribe, hvoraf der 1986-87 er udsendt landsbykirkerne i Vester Horne herred med de tidlige krucifikser i Janderup, Billum, Henne og Ål.
 5. Om skriftemålets betydning for bibeholdelsen Norn 1982, s. 100. Et sjældent eksempel på en bevaret (sen)middelalderlig krucifiksopsætning findes i Varnæs (DK.Sjyll. s. 1900).
 6. Jacob Helms indberetninger (jfr. Schmidt) i Nationalmuseet er i det hele taget en hovedkilde for Danmarks Kirkers beskrivelser. Et smukt vidnesbyrd om hans arbejde er en tegning af to (siden forsvundne) sidefigurer til krucifikset i hjemkirken Janderup, tegnet af svigerinden Wilhelmine Bang (DK.Ribe s. 1953, fig. 28). Værdifulde oplysninger om krucifikserne kan også findes i restaureringsberetninger, hvori ikke mindst Chr. Axel Jensen og Ejnar V. Jensen har lagt et fornemt arbejde (jfr. nedenfor krucifikserne i Sønder Vium og Sønder Borris).
 7. Korstræet benyttedes af en lokal mand til at lave et skrivebord!
 8. DK.Ribe s. 133o f. Som rest af den oprindelige staffering findes på figurens fodstykke lidt rød farve og på lændeklædet lidt guldfarvet sølv, lagt på kridtgrund.
 9. Korbuerkonstruktionen, der endvidere bygger på målforhold ved nabokirken Billums triumfvæg, er udført af Niels Jørgen Poulsen og Marianne Nielsen – uden hensyn (kendskab) til krucifikset(!).
 10. At sådanne naglehuller også har haft en funktion i korsarmenes samling, er givet, jfr. fig. 7b.
 11. Sådan hang krucifikset i hvert fald 1862, da på skibets nordvæg. Jfr. også fig. 3a, hvor den øvre korsarm med Johannesørnen stod umalet, fordi den havde siddet skjult på loftet.
 12. Afkortninger kan naturligvis også være foretaget uden en samtidig flytning, især i forbindelse med indbygning af hvælv. Jfr. Guldagerkrucifikset nedenfor.
 13. Dette forhold gælder øjensynligt i 12-1300'rne, derimod langt fra altid i senmiddelalderen. Da gjordes den øvre korsarm ofte ganske kort, givetvis af hensyn til de da yndede høje krucifiksanbringelser.
 14. Jörn Barfod har (1986 s. 119) peget på den betydelige størrelsesforskel blandt de sønderjyske korbuekrucifikser, der for hovedpartens vedkommende falder inden for tre størrelseskategorier: 90-100 cm, 120-130 cm og 150-180 cm (figurerne). I det øvrige jyske materiale findes inden for de gyldne altres kreds endnu mindre krucifikser, der må opfattes som korbuekrucifikser. Se billedteksten fig. 6 og jfr. note 39 samt om forholdene i Odder DK.Århus, s. 2525 med fig. 20 og s. 2544 f.
 15. Figuren, der nu er i Ringkøbing Museum, er afbildet i Nørlund 1950, s. 53.
 16. Eeckhout-krucifikset (nu i byens Salvator-kirke) må dog være nogle årtier yngre end det i Sønder Borris. Dets mirakuløse overlevelse af billedstormen 1581 skyldes ifølge legenden, at Kristus skal have åbnet øjnene og derved drevet ødelæggerne på flugt. Se Devliegher, s. 88 med fig. 133 og 476.
 17. Efter H. Storcks publicering af buen 1903 (jfr. fig. 5b) påviste Chr. Axel Jensen året efter dens gamle funktion. Tillige med hans indberetning herom findes i Nationalmuseet en farvelagt rekonstruktion (den fig. 5d viste) af krucifikset stående på korbuebjelken. Den er udført 1905 af Mads Henriksen, der tillige har dokumenteret fremkomne kalkmalerirester. Fra krucifiksets istandsættelse 1953 foreligger en fyldig indberetning ved Ejnar V. Jensen.
 18. Til tidsfæstelse tjener fladbueform og profiler og den af Chr. Axel Jensen fremhævede lighed med arbejdet på kirkens senmiddelalderlige stoleværk (jfr. note 17). Noter i buens over- og underkant har formentlig tjent fæstelse af udskårne korsblomstfriser.
 19. Ved istandsættelsen 1953 har Ejnar V. Jensen suppleret korstræet til en størrelse, som formentlig svarer nogenlunde til den oprindelige, og som ikke tillader opsætning på en korbuebjelke. Dette ræsonnement forudsætter selvsagt – her som andetsteds – at skibet ikke har haft trætøndehvæl eller en åben tagstol, hvilket ville tillade en endog meget høj krucifiksplacering på triumfmuren/taggavlen. I Borris tilhører tagværket den vestjyske type med rundbuede spærfag over bindbjælker med fladt træloft (Storck s. 2 med pl. 7, og Møller med fig. 2,10). Men da denne form meget vel kan tænkes anvendt i gotisk tid (venligst meddelt af Elna Møller), kan der ikke umiddelbart siges noget sikkert om loftsformen i Sønder Borris i 1200'rne.
 20. 1905 dokumenteredes (jfr. note 17) bl.a. en søjleagtig bort (blå med rød-hvid-gule spiralbånd), der kantede korbuen under vederlaget i syd, og et malet hængedraperi inde i buen. Bemalingen kan meget vel have været samtidig med krucifikset og vidne om en malet indfatning af bue og krucifiks som den fig. 8 viste i Fide.
 21. Indberetning ved Ejnar V. Jensen i Nationalmuseet.
 22. Deus opregner (1967) de kendte ring- og skrivekrucifikser til ialt 26 på Gotland, fem i det øvrige Sverige og ét i Norge, næsten alle som Soest-krucifikset fra 1200'rne. Hertil må vi i Danmark foruden Sønder Vium-krucifikset lægge det store ringkrucifiks i

- Vrensted kirke i Vendsyssel (upubliceret), der endnu er romansk og måske er det ældste af alle bevarede. Se i øvrigt især Roosval 1929, Haussherr s. 138 f. og Barfod 1975 s. 22 f.
23. Se især Roosval 1929.
24. Deus s. 36 f.
25. En hævnning og første beskæring kan selvsagt tænkes foretaget allerede før hvælvslægningen (o. 1500) og tilpasningen til skjoldbuen. Således passer korstræts nuværende længde netop med afstanden fra korbuevederlaget til et træloft.
26. Se eksempelvis Vallstena og Stånga kirker, Roosval 1925, s. 56 og 1929, samt Sv.K. Gotland II, 200 og VI, 128 f. (og jfr. note 45). Marie-Louise Jørgensen har påvist enkelte sjællandske pengeblokke, der tillige synes at have tjent som sådanne krucifikspiedestaler (DK.Holbæk, s. 578, 581), og som kan være vidnesbyrd om, at man endnu i senmiddelalderen af og til har opsat korbuekrucifikser lavt i korbuen.
27. Også en sådan anbringelse har gammel tradition (Haussherr, s. 131 f.) og en opstilling fra o. 1250 på den oprindelige korbuebjelke kan endnu ses i Rieseby kirke ved Slesvig (dog efter genopsætning 1913). Se Barfod 1986, s. 166 med fig. 59.
28. Afbildet Nyborg 1983 fig. 23.
29. Sidefigurernes høje dorsale har ikke kunnet stå under korsarmene og taler derfor stærkt imod gruppens anbringelse nede i korbuen. På en korbuebjelke kunne de derimod, som vist, anbringes smukt yderst over korbuevederlagene (jfr. fig. 5d) som en slags spirprydelse flankerende buen. Korstræts tap og dyvelhuller under sidefigurernes fodstykke må have tjent fæstelse til korbuebjelken.
30. DK.Ribe s. 1052, 1094, hvor krucifikserne er dateret o. 1300. De er dog snarest udført i 1200'ernes sidste fjerdedel. I Biilum er korstræet borte. I Janderup er det afsavet helt ind til figuren, men det ses, at korset stort set har svaret til Sønder Viums (dog uden ring).
31. DK.Ribe s. 1256.
32. Taphuller under fodstykkerne må have tjent fastgørelsen. I DK.Ribe s. 1256 har jeg ud fra en traditionel opfattelse tilskrevet hullerne befæstelse til en korbuebjelke. Givetvis har gruppen dog også haft en sekundær, højeressidende placering, men herom kan der på grund af det manglende gamle korstræ intet nærmere siges.
33. Jörn Barfod opregner (1985) foruden Øster Tørslev-krucifikset arkadekrucifikser eller mulige sådanne i Højer, Døstrup, Bjerning, Tinglev og Halk, af hvilke de to sidste ikke tidligere har været bragt i forbindelse med typen. Jfr. DK.Sjyll. s. 325, 466, 1038, 1513, 1651.
34. DK.Sjyll. s. 1513 og Barfod 1985 s. 14. Begge steder gengives et fotografi af korsets bagside.
35. Jörn Barfod rekonstruerer (1985 s. 14 f. med skitse fig. 6) krucifikset uden sidefigurer og formoder en anbringelse »auf (oder an) einem Tragbalken im Chorbereich«.
36. Barfod 1985 s. 11f. Bl.a. er sidestykkerne ikke snedkermæssigt fæstnede til korsstammen og fodstykket, hvilket antyder afkortninger.
37. Jörn Barfod daterer gruppen o. 1230-40 (1986 s. 153) mens hvælvenes indbygning, i DK.Sjyll. (s. 1028), anslås til anden halvdel af 1200'erne.
38. Det kan således have været tilfældet i Farup ved Ribe, hvor to sidefigurer fra o. 1250 (afbildet i hikuin 12, s. 25) stammer fra et arrangement, der måske har udgjort en udskåret lektoriefacade foran korindgangen, som det kendes fra Hyrup og Nørre Hæstet i Sydslesvig og Store Rise kirke på Ærø. Se Nyborg 1983 og M. K. Sørensen: Bidrag til beskrivelse af Farup sogn, i JYSaml. VIII, 1880, hvor der (s. 26) omtales et »trægalleri med udskårne og tildels forgyldte helgenbilleder«, der forhen havde været »tværs over kordøren«. Andre store og komplicerede opbygninger har eksisteret i Halk og Bjerning ved Haderslev, men deres nærmere opbygning er ikke fuldt rekonstruerbar, jfr. noterne 33 og 48.
39. Mittelalderens korbuekrucifikser og -grupper er i litteraturen vanemæssigt blevet tillagt en placering på en korbuebjelke (trabes). Jfr. eksempelvis at Aron Andersson (1981) slet og ret kalder Sveriges ældste bevarede sidefigurer en »trabesfigur«, Barfod 1986 s. 28 og ovenfor note 32. Når det gælder de forholdsvis små, kobberklædte krucifikser (korset o. 150 cm), der i nogle tilfælde er indsat sekundært i gyldne altre, har både Poul Nørlund (1926 s. 17, 1930 s. 161 f.), Tage E. Christiansen (s. 14) og Otto Norn (1976 s. 8) peget på muligheden af, at der har været tale om korbuekrucifikser; og en placering i forbindelse med et Helligkorsalterbord (altså lavt) har været foreslået som mulighed. Otto Norn har også været inde på den tanke, at store, træskårne korbuekrucifikser kan have stået nede i korbuen, men han opfatter en sådan placering som et senmiddelalderligt fænomen (1980 s. 31 med note 21).
40. Om disse betydninger Nørlund 1930 s. 157 f., 1950 s. 50. Deus s. 76 f., Blindheim s. 372 f., Hugo Johannsen i Danmarks Arkitektur s. 94 f. og Norn 1982 s. 13 f.

41. Barfod 1985 s. 15 f. Det er vel ikke utænkeligt, at kirkens brede, tilspidsede korbue er samtidig med det ungotiske krucifiks. Se DK.Sjyll. s. 1644 f. med fig. 3.
42. Olaf Olsen har 1967 (s. 243) samlet de kirkearkæologiske vidnesbyrd om sådanne korbuealtre og påvist, at de nogle steder må have eksisteret, andre steder ikke. Siden er Helligkorsalter-fundamenter påvist i S. Stefans kirke i Lund (Mårtensson s. 74 f.) og formentlig i Hæstrup kirke i Vendsyssel (Birgit Als Hansen i Nationalmuseets Årsberetning 1982 s. 20).
43. Groneman s. 411. Andersson 1981.
44. Otto Norn finder det (1980 s. 229) sandsynligt, at de sognekirker, der ikke fra første færd havde et Helligkorsalter, har fået det i løbet af 1200'rne i sammenhæng med udviklingen af transsubstantiationslæren. Forholdene i Stenløse kirke ville dog rime dårligt hermed (Olsen s. 243).
45. Selv om bevaringsforhold naturligvis kan spille ind, er det unægteligt påfaldende, hvor få af de gotlandske ringkrucifikser, der har sidefigurer (Øja, Hamra, Rone, alle ret sene).
46. Ved restaureringen 1967-72 konstateredes, at tavlekrucifikset havde oprindelig bemaling og spor af støttebjælker på bagsiden, hvorfor det måtte have stået frit. Heri så restauratorerne Hilde Claussen og Klaus Endemann et dilemma, hvis formulering Reiner Hausscherr (s. 141) tilslutter sig: »Als Triumphkreuz im Vorgängerbau der Hohenkirche ist die Tafel mit ihrem breiten Unterbau kaum vorstellbar. Altarretabel von solcher Größe sind aus dem 13. Jahrhundert sonst nicht bekannt«.
47. Det viser krucifiksstørrelserne (de oprindelige). Se for Sahl yderligere Christiansen s. 12. Vorde-retabels store lighed med Sahl kirkes taler bestemt for, at også det har hørt hjemme på højaltret.
48. I Højer gør alene størrelsen en anbringelse på højaltret urimelig, og i Døstrup svarer arkadens bredde (144 cm) ikke til det bevarerede romanske højalterbords (164 cm, DK.Sjyll. s. 1509). I lyset heraf kan Poul Nørlunds opfattelse af det meget nært beslægtede Øster Tørslev-arkadekrucifiks som en højalterprydelse (1926 s. 16) ikke opretholdes. I Halk (jfr. note 33) findes nederst på korstræet et lille bufelt med relief af den tronende Kristus, som formentlig har været midtfigur i en arkaderække med apostle. Men det er næppe rimeligt som Jörn Barfod (1985 s. 17) at opfatte en sådan nedre afslutning på arrangementet som en »bærebjælke«. Opfatter vi den i stedet som en Helligkorsalterprydelses lave retabelbræt, fås en perfekt analogi til udformningen af bueretablerne i Lisbjerg, Odder og Sahl (jfr. fig. 2).
49. Norn 1980 s. 229, 1982, s. 15 f., 92 samt Kaspersen s. 213 f. I sin udførlige fremlæggelse af korbuens hyppige Kain og Abel-motiv i forhold til kirkerum og liturgi nævner Søren Kaspersen ejendommeligt nok ikke, at dette offer-motiv har flankeret kirkerummets vigtigste kultbillede, korbuekrucifikset.
50. Når Gunnar Ekholm (s. 53 f.) ser bueretablet som en refleksion af korbuen, er denne hovedtanke således langt fra urimelig, men hans opfattelse af sammenhængen er meget skematisk og Tage E. Christiansens tilbagevisning (s. 16) derfor berettiget (omend noget brysk).
51. Se især Norn 1982, s. 48 f. Det norske ring-krucifiks fra Olstad (se Blindheim) er så lille (korset 86 cm), at der må være tale om et alterkors, som har stået foran stavkirkens (cirkulære?) østvindue.
52. Således Andersson 1959, s. 88 f., Budde s. 88 og en række ældre tyske kunsthistorikere, anført af Wolf-Herbert Deus (s. 25), som selv har et mere nuanceret syn på spørgsmålet. Det gælder i endnu højere grad Jörn Barfod (1985 s. 24 f.).
53. Især Ekholm (s. 63), men også Nørlund (1930 s. 149). Jfr. Christiansen s. 13 f.
54. Det er nærliggende her at nævne den (ganske vist stenbyggede) korsranke fra midten af 1200'rne i Wechselburg, hvis (omstridte) rekonstruktioner nyligt er fremlagt og diskuteret af Hütter og Magirius.

* Rekonstruktionstegninger udført af Marianne Nielsen.

Litteratur

- Andersson, A.: Ein Kruzifix-Typus der zweiten Hälfte des 13. Jhs. I: Festschrift für Erich Meyer. Hamburg 1959.
- samme: Medieval Wooden Sculpture in Sweden II, Uppsala 1966.
- samme: Addendum till ett corpusverk. Den förlorade trabesbilden från Rimbo återfunnen. I: Fornvännen 1981.
- Barfod, J.: Das Arkadenkreuz. Ein bislang wenig beachteter Triumphkreuztyp in Schleswig und Jütland. I Nordelbingen 1985.
- samme: Holzsulptur des 13. Jahrhunderts im Herzogtum Schleswig. Husum 1986.
- Blindheim, M.: Ringkorset fra Olstad i Vestre Gausdal. I Maihaugen, De Sandvigske Samlinger 1950-52.

- Budde, R.: Deutsche Romanische Skulptur 1050-1250. München 1979.
- Christiansen, Tage E.: Fyrretyve Aar. Tillæg til 2. udg. af Poul Nørlands Gyldne Altre. Århus 1968.
- Danmarks Arkitektur, Kirkens Huse, ved Hugo Johannsen og Claus M. Smidt. København 1981.
- Danmarks Kirker. Udg. Nationalmuseet København 1933 f. (cit. DK.).
- Deus, W.-H.: Scheibenkreuze. In Soest, auf Gotland und Anderswo. Soest 1967.
- Devlieghe, L.: De Sint-Salvatorskatedraal te Brugge. Inventaris. Lannoo. Tiels, Amsterdam 1979.
- Ekholm, G.: Skandinaviens Metallaltaren. I Konsthistorisk tidskrift 1937.
- Groneman, A.: Het Triomfkruis. Zijn Ontstaan en zijn Verspreiding in het Westen. I Fédération archaéologique et historique de Belgique – 36e Congrès, Gent 1956.
- Haussherr, R.: Triumphkreuzgruppen der Stauferzeit. I Die Zeit der Staufer, Katalog zur Ausst. im Württembergischen Landesmuseum Stuttgart, Bd. 5. 1979.
- Helms, J.: Danske Tufstenskirker I-II, 1894.
- Hütter, E. og Magirius, H.: Der Wechselburger Lettner. Weimar 1983.
- Kaspersen, S.: Kains og Abels offer i dansk, romansk vægmaleri. I Images Medievales. Uppsala 1983.
- Møller, E.: Art. Tak i Kulturhistorisk Leksikon for nordisk middelalder. København 1974.
- Mårtensson, A. W.: S:t Stefan i Lund. Ett monument ur tiden. Lund 1981.
- Norn, O.: Krucifix-Eucharisti. I Kirkehistoriske Samlinger 1976.
- samme: Det gotiske krucifix og den gotiske messe. I Kristusfremstillingen, red. Ulla Haastруп. København 1980.
- samme: At se det usynlige. Mysteriekult og ridderidealer. København 1982.
- Nyborg, E.: Mikael's-altre. I hikuin 3, 1977.
- samme: Passionsreliefferne i Store Rise kirke på Ærø. En lektorierystning fra o. 1300. I Kirkens Bygning og Brug. Studier tilegnet Elna Møller. København 1983.
- Nørlund, P.: Gyldne Altre. Jysk Metalkunst fra Valdemarstiden. København 1926. Nyoptryk Århus 1968.
- samme: Les plus anciens retables danois. I Acta archaeologica 1930.
- samme: Ældre Middelalder. I Danmarks Billedhuggerkunst, København 1950.
- Olsen, O.: Rumindretningen i romanske landsbykirker. I Kirkehistoriske Samlinger 1967.
- Roosval, J.: Medeltida Skulptur i Gotlands Fornsal. Stockholm 1925.
- samme: Triumfkrucifixet i Stånga. I Gotländsk Arkiv 1929.
- Schmidt, A. F.: Kirkearkæologen Jacob Helms. I Fra Ribe Amt 1936.
- Schneider-Berrenberg, R.: Studien zur monumentalen Kruzifixgestaltung im 13. Jahrhundert I-II. München 1977.
- Storck, H. m.fl.: Jyske Granitkirker. København 1903.
- Sveriges Kyrkor. Stockholm 1912 f. (cit. SvK).